

 <https://orcid.org/0000-0001-8429-1412>

Ewa Rewers

Instytut Kulturoznawstwa UAM
e-mail: ewarew@amu.edu.pl

KULTUROWA ARTYKULACJA NOWYCH IDEI MIEJSKICH

Cultural Articulations of the New Urban Ideas

Abstract: The way in which cultural approach operates through disciplines of knowledge and urban theories is a central theme of this article. If cultural approach in urban studies worked largely through cultural turn ideas in the end of 20th century, recently works through reinterpreted and expanded concept of culture as a structure/infrastructure of urban life. Reflecting the crisis of cultural turn in urban theory in 21st century some authors and disciplines became more interested in the study of the urban political economies, urban political ecology and critical urban theory. Research seeking to explore recent urban crisis as a result of climate changes, growing social inequality and lack of solidarity in global scale has unsurprisingly been diverse and varied. Analytically this moment is compelling because it emphasizes the weakness of cultural factors in the process of articulation of a new urban ideas. This, however, raises a question with respect to much of the most visible results of urban studies and urban theory: are its proponents inclined to accept again the offer of cultural oriented urban studies in terms of cultural materialism, eco-criticism, eco-philosophy, ethics and aesthetics? Are they ready to rethink the relationship between economic and extraeconomic causality in the conditions of global multilevel crisis? This article is therefore primarily a theoretical attempt to articulate how urban theory might be moulded by global urbanisation in crisis.

Keywords: cultural turn, culturalism, cultural urban studies, articulation, urban theory, urban crises

1

Artykulacja kulturowa, czyli jaka? – zapytajmy najpierw. W pytaniu tym kryją się dwa potencjalne pola poszukiwań: 1) szuka się odpowiedzi na nowe pytania dotyczące zjawisk (kryzysów) miejskich we wszelkich praktykach kulturowych, nie tylko miejskich; 2) odpowiedź ogranicza się do praktyk naukowych, które przyjmują eksplanacyjne pierwszeństwo kultury w badaniach miejskich (nastawienie na

komunikowanie znaczeń oraz interpretacyjny wymiar działań społecznych). Interesuje mnie tutaj jedynie to drugie pole. Może się bowiem wydawać, że szczególnie w tym drugim wypadku określenie „kulturowa artykulacja idei” skrywa w sobie tautologię. Jaki charakter miałaby mieć artykulacja idei, jeśli nie kulturowy? Nie zawsze dziś już pamiętamy, że przekonanie o kulturowych ramach wszelkich praktyk społecznych, w tym miejskich, rozpowszechnione zostało dopiero w latach 90. XX wieku. Oczywiście już wcześniej istniały orientacje kulturalistyczne w badaniach miejskich¹, lecz zasadniczą zmianę o konsekwencjach metodologicznych i teoretycznych wprowadził dopiero tzw. zwrot kulturowy².

Z nim też związana jest pierwsza teza, którą chcę sformułować w tej wypowiedzi: kulturowe artykulacje miejskich idei spychane są obecnie na marginesy badań miejskich na skutek porzucenia przez nauki takie jak socjologia, historia, geografia, studia miejskie oraz – coraz częściej – studia kulturowe (paradoks?) założeń zwrotu kulturowego. Od razu zaznaczę, że zamierzam wyeksponować argumentację, która prowadzi do przyjęcia problemowo przywoływanych niektórych teoretycznych założeń zwrotu kulturowego w ramach praktyk naukowych skoncentrowanych na mieście, miejskości, urbanizacji opartej na mieście, metropolitalności itd. Nie zmierzam zatem do zaprezentowania nowej teorii mieszczącej się w ramach tego zwrotu ani do jego rekonstrukcji, lecz do krytycznej analizy założeń, na których mogłaby (mogłyby) powstać nowe, kulturowo zorientowane teorie miejskie, biorąc za punkt wyjścia kolejne, zachodzące w bardzo krótkim czasie, kryzysy produkowane przez cywilizację globalną. Kryzysy te bowiem wymagają nie tylko empirycznych dowodów, lecz także uwzględniających czas i skalę ich występowania nowatorskich, mieszanych metodologii obejmujących również eksperymentowanie, krytycyzm i autorefleksyjność, których ugruntowanie w teorii spowalnia wprawdzie publikację wyników, sprzyja jednak wiarygodności interpretacji i formułowanych wniosków. Ograniczenie zaufania do teorii kulturowych pomaga w ograniczaniu nowych problematykacji teoretycznych i metodologicznych „aksjomatów” w obrębie usytuowanej wiedzy o nowej erze urbanizacji i releguje z niej to, co nazwałabym „imperatywem kulturowym” towarzyszącym rozwiązywaniu miejskich kryzysów.

Co więcej, nie uważam, aby to było zadanie niewykonalne, znajduję bowiem przykłady nowych onto-epistemologii bardzo zbliżonych do realizacji takiego zadania, z których jedną, dobrze już opisaną, stanowi na przykład koncepcja dyfrakcyjnego czytania Haraway/Barad³. Nie wspominam tu o niej w kontekście sporu z reprezentacjonizmem (uważanym niesłusznie za postulat zwrotu kulturowego), lecz w uznaniu

¹ Zob. np. B. Jałowiecki, M. Szczepański, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 36–37.

² R. Inglehart, *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton University Press, Princeton, NJ 1990.

³ D. Haraway, *The Companion Species Manifesto*, Prickly Paradigm Press, Chicago 2003; K. Barad, *Meeting the Universe Half Way: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*, Duke University Press, Durham 2007.

jej dążeń do znalezienia nieredukcyjnej postaci realizmu, za który do pewnego stopnia można uznać rozpropagowany przez analizy Barad realizm sprawczy. Pozostawię na uboczu bardzo mi bliską koncepcję płynnych ontologii, w tym koncepcję natury-kultury, wysuwając na plan pierwszy zawieszenie kwestii pierwszeństwa i/lub dominacji każdego z członów tego pojęcia na rzecz dyfrakcyjnego czytania miasta przez różne teksty produkowane przez dyscypliny naukowe: humanistyczne, przyrodnicze, ekonomiczne, społeczne itd. Inaczej mówiąc, nie zamieniając zwrotu kulturowego na zwrot materialny, lecz upominając się o uchwycenie przenikania się różnych obserwacji, problemów, metodologii przy założeniu o ich niestabilnej łączliwości i równoczesności, nie zaś hierarchicznym i linearnym porządkowaniu. Chodziłoby zatem między innymi o zrobienie kroku naprzód w stosunku do dominujących dzisiaj ujęć relacyjnych w kierunku płynnych epistemologii.

Druga teza natomiast brzmi: jednym z głównych akceleratorów zmiany podejść w badaniach miejskich są rozliczne kryzysy wstrząsające współczesnymi społeczeństwami w skali globalnej, domagające się rozwiązań podejmowanych niejako „ponad” kulturowymi tradycjami i praktykami tych społeczeństw. To, co kulturowe, byłoby zatem przedstawiane jedynie jako efekt procesów, takich jak planetarna urbanizacja⁴, przemieszczenia wywołane przez procesy gentryfikacji⁵, polityki mobilności itp. Pierwszeństwo przyczynowe materialistycznych wartości (np. praktyk ekonomicznych, praktyk planistycznych, rozwiązań technologicznych itp.) sprawia, że praktyki nastawione na interpretację odsuwane są na rzecz „twardych” danych i scjentyistycznych ujęć badawczych. Uważam jednak, że „twarde” dane wiążą się z wyborami zakorzenionymi w przekonaniach kulturowych. Jako przykład tego zjawiska może posłużyć rozwijana na wszystkich kontynentach koncepcja eko-miasta (*eco-city*), „zasysająca” wiedzę o zróżnicowanych ontycznie czynnikach środowiskowych. Nieograniczone rozszerzanie i w konsekwencji rozmywanie pojęcia „kultura” w ostatnich dekadach w jakimś stopniu natomiast sprzyja tendencjom osłabiającym jej znaczenie, odwracając uwagę od różnicującej performatywności splatających się kultur. W rezultacie, parafrazując frazę Marksa i tytuł książki Bermana, powiedzieliśmy: wszystko, co kulturowe, rozplywa się w powietrzu.

Badania nad miastami w najlepszym wypadku porzucają więc model humanistyki posługującej się interpretacją i zmierną w kierunku zaangażowanej (społecznie, politycznie, wspólnotowo, ekologicznie) artykulacji, dokonując między innymi wymiany głównych pojęć: zamiast rozumienia – działanie, zamiast odczytania – sprawczość, zamiast reprezentacji – ustanawianie, zamiast ideologii – artykulacja, zamiast przekonań – praktyki itd. W reakcji na globalne kryzysy nie pytamy już dlaczego, lecz czy koniecznie przesuwanie się badaczy miejskich na pozycje publicznych (społecznych) intelektualistów wygaszać powinno ich zainteresowanie nie

⁴ N. Brenner (ed.), *Implosions/Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*, Jovis Verlag GmbH, Berlin 2014.

⁵ S. Easton, L. Lees, Ph. Hubbard, N. Tate, *Measuring and Mapping Displacement: The Problem of Quantification on the Battle against Gentrification*, „Urban Studies” 2020, vol. 57 (2).

jakąś konkretną teorią miejską, ale przede wszystkim jej kulturowymi założeniami. Pod jakimi warunkami wyjście poza teorie kultury uprzywilejowane przez zwrot kulturowy pomaga dzisiaj badaczom miejskim wypełniać ich społeczne role? W jaki sposób fetysz użyteczności, ambicja utrzymywania się w centrum środowiskowych dyskusji, wypiera niezgodę na binarne opozycje, które kulturę lokują poza głównym nurtem badań?

Trzecia teza tej wypowiedzi, będąca jednocześnie wstępną odpowiedzią na powyższe pytania, brzmi w związku z tym: mamy do czynienia z przedkładaniem performatywnego i utylitarne aspektu badań nad ich teoretyczne ugruntowanie. Artykułowane w studiach miejskich idee starają się zostać zapisem i „przepisem” konfliktów miejskich nasilających się w czasie globalnych kryzysów i pochodzą z różnych, nie tylko akademickich, dyskusji. Wymiana pokolenia teorii na pokolenie zaangażowanej empirii, tak obiecująca na początku, zamiast osłabiać, wzmacnia kłopoty z tworzeniem teorii miejskich ugruntowanych w ideach i praktykach kulturowych. W istocie bowiem ani pokolenie teorii nie stroniło od analiz konkretnych praktyk miejskich, ani pokolenie zaangażowanej empirii nie rezygnuje z ambicji teoretycznych. Problem w tym, że sięgając po teorie będące dzisiaj w grze o miasto, kulturoznawcy nie znajdują (i nie konstruują) teorii „dalekiego zasięgu” w obszarze badań kulturowych. Pod nieobecność „wydarzeń teoretycznych”⁶ w studiach kulturowych (sprowokowaną między innymi przez odrzucenie założeń zwrotu kulturowego) ich miejsce zajmują teorie pochodzące z innych obszarów badań (ekonomii politycznej, ekologii politycznej, postmarksizmu, nowego materializmu itd.). Czy nie warto byłoby zatem, odrzucając nierealistyczne roszczenia onto-epistemologiczne charakteryzujące zwrot kulturowy, przemyśleć jeszcze raz, w warunkach wieloczynnikowych kryzysów, wartość, użyteczność, naukowość ich kulturowych artykulacji?

2

Zwrot kulturowy zaznaczył się w wielu naukach, dla których problematyka miejska była zawsze istotna, między innymi takich jak socjologia⁷, historia⁸ (nazywana po zwrocie kulturowym „nową historią kulturową”) i geografia (geografia kulturowa,

⁶ L. Althusser, É. Balibar, *Czytanie „Kapitału”*, przeł. W. Dłuski, PIW, Warszawa 1975, s. 222.

⁷ Jego owocem jest np. socjologia kulturowa, która – trzeba to zaznaczyć – nie uczyniła miejskości i urbanizacji swoimi głównymi problemami badawczymi. Zob.: L. Spillman (ed.), *Cultural Sociology*, Blackwell, Malden–Oxford 2002; L. Desfor Edles, *Cultural Sociology in Practice*, Blackwell, Malden–Oxford 2002; J.C. Alexander, R.N. Jacobs, P. Smith (eds.), *The Oxford Handbook of Cultural Sociology*, Oxford University Press, Oxford–New York 2012.

⁸ Pracą relacjonującą konsekwencje zwrotu kulturowego w socjologii oraz historii jest zbiór pod redakcją V.E. Bonnell i L. Hunt, *New Directions in the Society and Culture*, University of California Press, Berkeley 1999; zob. np.: W. Sewell, *The Logics of History*, University of Chicago Press, Chicago 2000; D. Hayden, *The Power of Place: Urban Landscapes as Public History*, The MIT Press, Cambridge–London 1997.

geografia humanistyczna)⁹, wprowadzając do nich (przykładem geografia) wewnętrzne podziały. Zaczęło się od zwrócenia uwagi na wartości niematerialne (postmaterialistyczne) wpływające na inicjację i przebieg procesów ekonomicznych, urbanizacji, relacji społecznych w miastach (metropoliach). Wzrosło zainteresowanie doświadczeniami formacyjnymi wpływającymi na różnice międzygeneracyjne, których podłożem były różnice kulturowe między przedstawicielami różnych pokoleń wyrażające się na przykład w odmiennych modelach zamieszkiwania (wartości konserwatywne vs. liberalne). Strategie dobrego życia w miastach uzależniane od czynników ekonomicznych, technologicznych i politycznych dopełniono czynnikami wpływającymi z przekonań kulturowych, osłabiając dominację ujęć strukturalnych. Odsunięto na dalszy plan problemy klasowego zróżnicowania mieszkańców miast i terenów zurbanizowanych, podjęto natomiast badania nad kulturowymi czynnikami różnicującymi społeczności miejskie i formułowane przez nie cele. Zaczęła rozwijać się antropologia miasta¹⁰, a etnograficzne metody badań do dzisiaj są popularne jako składniki mieszanych lub interdyscyplinarnych podejść badawczych w studiach miejskich. Przede wszystkim jednak praktyki miejskie oglądano w perspektywie ram kultury, których zaplecze stanowiła filozofia hermeneutyczna¹¹, fenomenologiczna¹², poststrukturalistyczna¹³, a także – jak czasem się to określa – postmodernistyczna¹⁴, cokolwiek miało to znaczyć.

Hermeneutyczne i poststrukturalistyczne inspiracje stały u podstaw nastawienia na interpretacyjne ujmowanie zjawisk miejskich, w tym na znaczenie jednostkowych doświadczeń miejskich stanowiących punkt wyjścia dla interpretacji praktyk jako opartych na doświadczeniu kulturowym (mającym charakter ponadjednostkowy). Nie wiązało się to oczywiście z gruntownym przebudowaniem studiów miejskich oraz pozostałych dyscyplin prowadzących badania miejskie, odświeżyło jednak nurt kulturalistyczny i zarysowało nowe pola problemowe. Wśród nich otworzyło się

⁹ Wśród wielu przedstawicieli geografii kulturowej warto wymienić Carla Sauera (*The Morphology of Landscape*, w: J. Leighly (ed.), *Land and Life: A Selection from the Writings of Carl Ortwin Sauer*, University of California Press, Berkeley 1965 [1925]); Doreen Massey (np. *Space, Place and Gender*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1994), Nigela Thrifta (*The Future Geography*, „Geoforum” 1975, vol. 33 (3), s. 291–198), a przede wszystkim przeglądową książkę pod redakcją D. Massey, J. Allena i Ph. Sarre’a *Human Geography Today*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

¹⁰ Zob. U. Hannerz, *Odkrywanie miasta. Antropologia obszarów miejskich*, przeł. E. Klekot, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.

¹¹ Wielokrotnie cytowany tekst M. Heideggera, *Budować, mieszkać, myśleć*, przeł. K. Michalski, „Teksty” 1974, nr 6 (18), s. 137–152.

¹² Zob. np. Yi-Fu Tuan, *Geography, Phenomenology and the Study of Human Nature*, „The Canadian Geographer” 1971, vol. 15 (3), s. 181–192.

¹³ Przede wszystkim prace M. Foucaulta, Félix’a Guattariego i Gilles’a Deleuze’a. Zob. także: J. Murdoch, *Post-structuralist Geography*, Sage, London 2006; M. Wigley, *The Architecture of Deconstruction: Derrida’s Haunt*, The MIT Press, Cambridge–London 1993.

¹⁴ Zob. np. R. King, *Emancipating Space: Geography, Architecture, and Urban Design*, The Guilford Press, New York–London 1996.

miejsce dla ekotopii uwzględniających rozpoznany potencjał wyobrazeniowy społeczności reformujących swoje miasta. Potencjał oddolny – dodajmy – realizowany w postaci oddolnego, zielonego urbanizmu wykraczającego poza interesy klasy średniej przenoszone do projektów urbanistycznych. Nie bez znaczenia są również projekty artystyczne przygotowywane często przez grupy działające w ramach miejskiego artywizmu, lecz także indywidualnych artystów.

Wyjście poza akademię sprawiało z kolei, że nowe standardy proponowane badaczom prowadziły coraz częściej do odrzucania teorii miejskich o podstawach filozoficzno-kulturowych na rzecz socjologicznych, geograficznych, ekonomicznych, politycznych itd. Przeformułowanie podstaw filozoficznych (postmarksizm, nowy materializm, posthumanizm, realizm spekulatywny itp.) ugruntowujących się w badaniach międzynarodowych osłabia w ostatnich dekadach (intencjonalnie lub nie) zdolność do formułowania i testowania idei pojawiających się w bieżących badaniach kulturowych. Wyczerpują się wielkie teorie pochodzące na ogół z obszaru filozofii. Pozostają nowe odczytania Marksa i Althussera, do których wracają metromarksiści wprowadzający między innymi ideę miejskiej fabryki społecznej¹⁵ czy ideę produkcji biopolitycznej, wymagające spojrzenia na nie jak na nowe odsłony starych idei dotyczących prawa i władzy. W tym obszarze również lokuje się metrofeminizm w teorii nierówności społecznych odnajdujący ideę kulturowego imperializmu (Iris Young) w badaniach nad dostępem do przestrzeni publicznej. W rezultacie nie brakuje na przykład analiz „zielonej gentryfikacji” ugruntowanych w ekonomicznej analizie cen gruntów w mieście¹⁶, rzadko natomiast bierze się pod uwagę analizy skarg „ekologicznych” mieszkańców obszarów zurbanizowanych, w których przekonania kulturowe wysuwają się na pierwszy plan (np. ochrona drzew, alei, skwerów poprzez uznanie ich za część dziedzictwa kulturowego).

Nacisk na interpretacyjne ujmowanie rzeczywistości miejskiej (znane na przykład z prac Zygmunta Baumana) pociągało za sobą zainteresowanie jednostkowym konstruowaniem znaczeń i pod pewnymi warunkami akceptację podejść idiosynkratycznych prezentowanych w samych badaniach. Sprzyjało jednak także rozwijaniu projektów koncentrujących się na nieformalnych praktykach miejskich pomijanych w podejściach funkcjonalnych bardzo popularnych w XX wieku¹⁷. Ten niezwykle ważny obszar badań, penetrowany dzisiaj przez pokolenie zaangażowanych empiryków na przykład poprzez prowadzenie obserwacji etnograficznych, stanowi niewyczerpane źródło nowych idei, powstających poza oficjalnymi ramami kultury

¹⁵ M. Hardt, A. Negri, *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, Penguin Books, New York 2004; *iidem*, *Odpowiedź Davidowi Harveyowi*, przeł. K. Szadkowski, „Praktyka Teoretyczna” 2011, nr 4; *iidem*, *Rzecz-pospolita. Poza własność prywatną i dobro publiczne*, przeł. Zespół Praktyki Teoretycznej, Korporacja Ha!art, Kraków 2012.

¹⁶ A. Rigolon, J. Németh, *Green Gentrification or 'Just Green Enough': Do Park Location, Size and Function Affect Whether a Place Gentrifies or Not?*, „Urban Studies” 2020, vol. 57 (2), s. 402–420.

¹⁷ A. Roy, *Urban Informality: Toward Epistemology of Planning*, „Journal of the American Planning Association” 2005, vol. 71 (2), s. 147–158.

obsługującej interesy państwa i władzy. Opóźnianie ich teoretycznego opracowania stanowi jedną z podstawowych słabości współczesnych badań miejskich. Chodzi w tym wypadku o coś więcej niż uwzględnienie wariantów współczynnika humanistycznego w społecznym konstruowaniu wiedzy, charakterystyczne dla kulturalizmu. Najogólniej rzecz ujmując, wymaga również przepracowania różnych postaw badawczych powiązanych z „kulturowym konstruowaniem rzeczywistości”, które obejmowały także praktyki lokowane poza obszarem nauki – na przykład sztukę. Właśnie to podejście, nazwane konstrukttywizmem, stało się głównym przedmiotem krytyki nowych materialistów, inspirujących dzisiaj badaczy planetarnej urbanizacji pomijających inne niż ekonomiczne i technologiczne wymiary racjonalności. Problem bowiem w tym, że ujęcia materialistyczne nie dostarczają odpowiedzi na pytania sformułowane na tym rozszerzonym gruncie, biorąc je w najlepszym razie w nawias. Może czas na powtórny emancypację tego nawiasu?

Z drugiej jednak strony, nawiązując do Althussera i Balibara¹⁸, współcześni badacze miejscy ratują część z odkryć inspirowanych zwrotem kulturowym, śledząc na przykład relacje między kapitalizmem oraz produkcją subiektywności, co sprzyja kwestionowaniu binarnej opozycji między strukturą (ekonomiczną) i superstrukturą (polityczną)¹⁹. Mniej jednak interesuje ich kulturowe konstruowanie rzeczywistości, bardziej natomiast uznanie aksjologii (przede wszystkim estetyki i etyki) za dopełnienie, nie przeciwwagę dla podejść śledzących ekonomię urbanizacji. Jeśli dodamy do tych źródeł odczytania książek Deleuze’a i Guattariego w kontekście postmarksi-stowskich teorii miejskich, otrzymamy w rezultacie zarys miejskiej teorii krytycznej, której projekt musi przywołać na myśl filozofię kultury szkoły frankfurckiej. O ile jednak zmiany kulturowe stały w centrum zainteresowań frankfurtczyków, o tyle krytyczne teorie miejskie wpisują problematykę kulturową w miejskie asamblaże rozumiane zarówno jako przedmiot, jak i metodologia badań²⁰.

3

Do skupienia się na kulturowym znaczeniu praktyk miejskich zachęcała odgrywająca ambiwalentną rolę w odniesieniu do zwrotu kulturowego semiotyka, poszerzająca w latach 90. swój obszar badań na miasto²¹. Milton Singer na przykład proponował ujmowanie miasta jako „wspólnoty interpretacji”²², mając na myśli konsekwencje semiotyki Charlesa Pierce’a. Podobne stanowisko znajdziemy w pracach Marka

¹⁸ L. Althusser, É. Balibar, *Czytanie...*, *op. cit.*

¹⁹ K. Harris, *Making Room for the Extraeconomic: Ontology for Contemporary Urban Inquiry*, „City” 2020, vol. 24 (3), s. 1–23.

²⁰ C. McFarlane, *Assemblage and Critical Urbanism*, „City” 2011, vol. 15 (2), s. 204–224.

²¹ M. Singer, *Semiotics of Cities, Selves, and Cultures: Explorations in Semiotic Anthropology*, Mouton de Gruyter, Berlin–New York 1991.

²² M. Singer, *op. cit.*, s. 72–84.

Gottdienera²³. Semiotyka, również europejska, reprezentowana przede wszystkim przez Rolanda Barthes'a i Umberta Eco, dostarczyła narzędzi do analizy miejskich przestrzeni na długie lata, wprowadzając poręczne pojęcia kodu i kontekstualizacji znaczenia. Hermeneutyczne i semiotyczne koncepcje znaczenia przeniesione na grunt badań miejskich wzmacniały przekonanie, że wcześniejsze ujęcia funkcjonalne i strukturalne pozostawiały poza obszarem badań niezwykle cenne informacje dotyczące praktyk miejskich oraz ich podmiotów. Niedokończoność interpretacji oraz chybotliwość znaczeń wprawiały jednak w stan konsternacji badaczy nieprzyjmujących do wiadomości konsekwencji dokonującego się zwrotu. Podobnie fenomenologiczne analizy miejsc i przestrzeni, zwieńczone interpretacjami miejskich *genius loci* Christiana Norberga-Schulza²⁴, pozostały wykorzystywanymi głównie przez historyków architektury perspektywami badawczymi przede wszystkim ze względu na swą programową lokalność, przywiązanie do miejsca i przygodności.

Wszystkie te orientacje skupiały się na tym, co szczególne, lokalne, miejscowe, unikając z jednej strony wszelkich generalizacji, a z drugiej poszukiwania uniwersalnych ujęć i uniwersalizujących teorii. Przystawały znakomicie do badań nad historycznie ujmowanym miastem wyrastającym z tradycji kultur śródziemnomorskich, ich symboliki, architektury, szaty informacyjnej oraz ideowych założeń przestrzeni miasta umieszczanych w konstruowanych obrazach świata podpowiadanych przez najnowsze koncepcje filozoficzne. Załamanie się zwrotu kulturowego, a nie tylko procesy urbanizacji i deurbanizacji analizowane przez rzeczników planetarnej urbanizacji²⁵, doprowadziło między innymi do zakwestionowania badań skupionych na mieście i miejskości, wprowadzając nowy słownik i nowe metodologie badań. Pociągnęło to za sobą cztery kryzysy w obrębie samych badań miejskich: 1) kryzys „miasta” jako pojęcia opisowego²⁶ (zastąpiły je m.in. regiony metropolitalne, regiony miejskie oraz wywodząca się z aliansu geografii z etnografią mobilna etnografia), skłonność do posługiwania się terminem „terytorium miejskie”²⁷; 2) kryzys miasta i miejskości jako pojęć nie tylko kulturalistycznych lub społeczno-kulturowych, lecz także niedostosowanych do obecnie toczących się procesów (tzw. metodologiczny „cityzm”²⁸); 3) kryzys idei miejskiego oporu, który zaczęła wypierać idea planetarnej

²³ M. Gottdiener, A.Ph. Lagopoulos (eds.), *The City and the Sign: An Introduction to Urban Semiotics*, Columbia University Press, New York 1986.

²⁴ Ch. Norberg-Schulz, *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, Rizzoli, New York 1979. Zob. także: *idem*, *Meaning in Western Architecture*, Rizzoli, New York 1980.

²⁵ A. Merrifield, *The Politics of the Encounter: Urban Theory and Protest under Planetary Urbanization*, The University of Georgia Press, Athens–London 2013; *idem*, *Nowa kwestia miejska*, przeł. P. Juskowiak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.

²⁶ S.M. Low, *Spatialities: The Rebirth of Urban Anthropology through Studies of Urban Space*, w: D.M. Nonini (ed.), *A Companion to Urban Anthropology*, Wiley-Blackwell, Chichester 2014.

²⁷ Przykładem takiego stanowiska są propozycje metodologiczne M. Streule, *Doing Mobile Ethnography: Grounded, Situated and Comparative*, „Urban Studies” 2010, vol. 57 (2), s. 421–438.

²⁸ D. Wachsmuth, *City as Ideology: Reconciling the Explosion of the City Form with Tenacity of the City Concept*, „Environment and Planning D: Society and Space” 2014, vol. 32 (1), s. 75–90.

odporności (*resilience*) przejmowana przez instytucje międzynarodowe; 4) kryzys odpowiedzialności za miasto w skali narodowej i poszukiwanie narzędzi rozwiązywania kryzysów miejskich w skali globalnej (np. globalni, wędrowni „uzdrowiacze miast”, jak Jan Gehl).

Z drugiej jednak strony nierozwiązane problemy konkretnych miast sprawiają, że ich gospodarze zlecają tworzonemu często *ad hoc* zespołom eksperckim bardzo konkretne i lokalne zadania oraz ekspertyzy. W skład takich zespołów najczęściej nie wchodzi kulturoznawcy. Dlaczego podejścia metodologiczne, kiedyś uważane za organizujące wiedzę o mieście i jednocześnie dostarczające narzędzi do jej pozyskiwania, straciły zwolenników? Dlaczego badacze coraz częściej czują się pewnie jedynie w obszarze *case studies* i teorii lokalnych, oddając pole tzw. ekspertom? Jakie mogą być odpowiedzi na rozproszenie badaczy (teorie poza akademią) i fragmentację wiedzy, która jest tego następstwem? W jakiś sposób odpowiedzi na te pytania dostarcza współczesna, podejmowana właśnie w kontekście kryzysów debata, w której jako przygotowawcze, a zarazem podstawowe pojęcia wprowadza się urbanizację i miejską formę. Dylematy towarzyszące tej debacie, w której biorą udział przedstawiciele zarówno miejskiej teorii krytycznej, jak i teorii skupionych na pojęciu asamblażu, na przykład obrońcy koncepcji planetarnego urbanizmu i miejskiej teorii postkolonialnej, prowadzą do osłabienia znaczenia ugruntowanych filozoficznie teorii kulturowych²⁹. Pojęcie asamblażu, szczególnie w koncepcji McFarlane’a, rozciągnięte bowiem zostało na relacje społeczno-materialne, lecz nie kulturowe.

4

Zwrot kulturowy w badaniach miejskich odegrał ogromną rolę w prowadzonych do dzisiaj dociekaniach dotyczących sprawczości miejskich podmiotów. Związek między działaniami społecznymi oraz podmiotami miejskimi, ich tożsamościami, ujmowano jako wynik aktywności wyzwalonej w pierwszej kolejności przez czynniki kulturowe (słynna koncepcja *change by culture*), a nie „obiektywne” interesy ekonomiczne. Pojęcie sprawczości, w ostatnich latach wielokrotnie modyfikowane przede wszystkim w kontekście krytyki antropocentryzmu, jest jednak nadal znakomitym przykładem wpływu, jaki zwrot kulturowy wywiera na badaczy praktyk społecznych w miastach. Nietrudno zatem zgodzić się z tym, że podejście to zarówno miało bardzo cenne teoretycznie i praktycznie realizacje³⁰, jak i powodowało nieak-

²⁹ M. Sterper, A.J. Scott, *Current Debates in Urban Theory: A Critical Assessment*, „Urban Studies” 2016, vol. 53 (6), s. 1–23.

³⁰ Warto tu przywołać koncepcje Sharon Zukin (*The Culture of Cities*, Blackwell, Malden–Oxford 1995; *Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core*, „Annual Review of Sociology” 1987, vol. 13, s. 129–147; *Loft Living: Culture and Capital in Urban Change*, Rutgers University Press, New Brunswick, NJ 1989), a także badania Scotta Lasha i Johna Urry’ego podsumowane w książce *Economies of Signs & Space*, Sage, London 1994.

ceptowalny dla dyscyplin takich jak socjologia, historia czy geografia stan nierównowagi dotyczący podstawowych założeń teoretycznych i metodologicznych. Nic dziwnego więc, że krytycy i reformatorzy takiego podejścia będą zwracali uwagę na to, iż nie sposób ograniczać się w badaniach miejskich do tego, co lokalne, oparte na interpretacji, przygodne, zależne od kultury i położenia geograficznego. Nie chodzi przy tym o kwestionowanie wszechobecności kultury w relacjach miejskich, lecz o sprzeciw wobec licznych ograniczeń badań miejskich rozwijanych pod wpływem zwrotu kulturowego.

Dokładniej zmierza się do odrzucenia eksplanacyjnego (i przyczynowego) pierwszeństwa kultury w poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie o to, jak działają regiony zurbanizowane, co to jest globalna urbanizacja itp. Przede wszystkim jednak pomija się epistemologie wypracowane w ramach zwrotu kulturowego³¹, badając współczesne kryzysy, w których urbanizacja odgrywa jedną z głównych ról, ograniczeniu natomiast ulega zaufanie do „miejskich ideologii”³². Najważniejsze sploty procesów urbanizacji z najnowszymi (aczkolwiek nie tylko) kryzysami skupiają się wokół następujących problemów: 1) urbanizacji natury oraz naturalizacji miejskości; 2) procesów urbanizacyjnych jako przyczyn i nośników nierówności (powrót zainteresowania strukturami klasowymi w mieście, powrót do kwestii sprawiedliwej i solidarnej polityki przestrzennej w miastach; 3) krytyki prywatyzacji i ekonomizacji przestrzeni publicznych; 4) próby introdukcji pojęcia wspólnoty do zjawisk miejskich oraz ich krytyki; 5) oceny udziału procesów urbanizacyjnych w pogłębianiu kryzysu klimatycznego i projektów ograniczania jego następstw (np. konflikty o wodę). To oczywiście tylko niektóre z nich, połączone globalnym zasięgiem występowania. Nowe idee miejskie, które się w związku z nimi formułuje na gruncie nauki, są rezultatem teoretycznych konstrukcji, gdzie czynniki kulturowe bierze się pod uwagę w najlepszym razie wtedy, gdy obserwujemy lokalne ugruntowanie tych kryzysów.

W szczególnej sytuacji wobec zwrotu kulturowego znalazły się studia miejskie i studia kulturowe. O studiach miejskich usiłujących wykorzystać zwrot kulturowy do punktowych analiz miejskich, reprezentowanych przede wszystkim przez badaczy amerykańskich (np. tzw. szkoła z Los Angeles)³³, pisano już wcześniej³⁴. Zwrot kulturowy, widoczny w nich w latach 90., okazał się jednak jedynie eksperymentem badawczym, nie pozostawiając istotnych śladów w dominującym nurcie badań dotyczącym globalnej urbanizacji. „Trzecia przestrzeń” wprowadzona przez Edwarda Soję okazała się rozwiązaniem efemerycznym w odniesieniu do badań i analiz

³¹ N. Brenner, Ch. Schmid, *Towards a New Epistemology of Urban?*, „City” 2015, vol. 19 (2/3), s. 151–182.

³² *Ibidem*, s. 158.

³³ Zob. np.: E. Soja, *Third Space: Journeys to Los Angeles and Other Real-an-Imagined Places*, Blackwell, Malden–New York 1996; *idem*, *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions*, Blackwell, Malden–New York 2000.

³⁴ E. Rewers, *Post-polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*, Universitas, Kraków 2005.

procesów urbanizacji, skorygowanym później przez samego autora³⁵. Dominacja towarzyszącej planowaniu miast i gospodarce przestrzennej artykulacji interesów ekonomicznych i społecznych właściwie nie została tu zachwiana przez zwrot kulturowy. Do dzisiaj utrzymuje się przekonanie, widoczne na przykład w strategiach czasopism naukowych z tego obszaru zarówno w Polsce, jak i za granicą, o wtórności i marginalności kwestii kulturowych w stosunku do zagadnień ekonomicznych.

Robi się to w imię spójności podejść badawczych, lecz słabo maskowanym czynnikiem sprawczym okazuje się zespół przekonań wskazujących na ekonomiczno-przestrzenną determinację procesów miejskich. W ten sposób nie dopuszcza się do głosu przypuszczeń oraz argumentów wskazujących na to, że wszelkie procesy miejskie, podobnie jak pozostałe egzemplifikacje praktyk społecznych, przenikają wartości kulturowe, wzmacniają i ukierunkowują operacje znaczeniowe, określają praktyki interpretacyjne podmiotów biorących w nich udział. Przy okazji też lekceważy się lub traktuje instrumentalnie zdolność podmiotów miejskich oraz nauk o kulturze do formułowania idei miejskich skupionych na przyszłości cywilizacji miejskiej. Odsuwa się także myśl o tym, że kultury miejskie to nie tylko wytwory zróżnicowanych praktyk miejskich opisywane przez etnografów i antropologów, lecz także kultury mentalne nadbudowane nad historycznymi rekonstrukcjami tego, co nazywamy miejskością, przechodzące skomplikowane zmiany płynące równoległe do procesów globalnej urbanizacji. W konsekwencji brak zainteresowania ich rozpoznaniem daje o sobie znać przede wszystkim przy próbach radzenia sobie z kryzysami, w tym głównie kryzysami ekonomicznymi, politycznymi, demograficznymi, społecznymi, klimatycznymi. Można powiedzieć, że natrafiamy tu na kolejny paradoks: analizując na przykład zjawisko „zielonej gentryfikacji” jako przykładu gentryfikacji środowiskowej, czyli kumulacji wielu kryzysów w ramach jednego rodzaju praktyk miejskich, bierze się pod uwagę kilkadziesiąt typów danych, wśród których nie ma w ogóle danych kulturowych³⁶. Kulturoznawcy, którzy jednocześnie identyfikują się ze studiami miejskimi, często nie zdają sobie sprawy, jak fundamentalnej i niedowartościowanej pracy wymaga od nich pogodzenie rozbudowanej kulturowej kompetencji z głównymi nurtami studiów miejskich.

Tradycyjne studia kulturowe przyjęły, interesującą skądinąd, strategię, czując się tylko po części odpowiedzialne za przebieg zwrotu kulturowego. Zasadnie można przecież obstawać przy tym, że były jego najszybciej zinstytucjonalizowanym efektem. Przede wszystkim wpłynął on na zacieranie granic między studiami kulturowymi oraz nowo powstającymi subdyscyplinami istniejących już wcześniej dyscyplin (np. socjologia kulturowa, antropologia miasta). Reakcją na wypracowany w Poznaniu projekt kulturowych studiów miejskich było z jednej strony kwestionowanie celu wyróżnienia problematyki kulturowej w studiach miejskich, z drugiej wskazywanie, iż studia kulturowe od początku zorientowane były na miejskość i przestrzenność

³⁵ E. Soja, *Seeking Spatial Justice*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2010.

³⁶ A. Rigolon, J. Németh, *Green Gentrification...*, *op. cit.*

jako konteksty eksplozji nowych kultur. Kulturoznawcy lubią się w tym miejscu powoływać na książkę Doris Bachmann-Medick pt. *Cultural Turns* podsumowującą wprowadzone zmiany. Wyróżnione przez nią zwroty kulturowe nie przyniosły jednak nowych propozycji odnoszących się bezpośrednio do badań miejskich. Zwróciły wszakże uwagę na zmiany kulturowe dokonujące się w znaczeniu przypisywanym przestrzeni (*spatial turn*) oraz geografii („zwrot geograficzny”)³⁷. Nietrudno zauważyć, że jej uwagi mają za punkt wyjścia zmiany dokonujące się w samej humanistyce, co pozwala zwrot przestrzenny ujmować jako krytyczną reakcję na zwrot lingwistyczny, tekstualizm i narratywizm wprowadzające zbyt wąskie perspektywy dla badań kulturowych.

Typologia zwrotów kulturowych stworzona przez Bachmann-Medick współgra z projektami studiów kulturowych, które nie zawsze w swoich najbardziej nośnych zapisach odnotowywały w ogóle problematykę uprzestrzeniania teorii kulturowych³⁸, a jeśli nawet³⁹, to jedynie incydentalnie odnosiły się do studiów miejskich⁴⁰. Wtedy też umieszczały je w dziale „nowe wyzwania studiów kulturowych”⁴¹. Im bliżej roku 2020, tym częściej jednak spotykamy studia kulturowe angażujące się nie tylko w procesy globalizacji, migracji, postkolonializmu, lecz także projektowania miast i życia ich mieszkańców. Jednym z przykładów tej tendencji może być założone w 2014 roku przez Benjaminą Fräsera czasopismo naukowe „Journal of Urban Cultural Studies” oraz eksponujące pierwszeństwo Henriego Lefebvre’a na tym gruncie książki Fräsera⁴². Za znaczące uważam to, że jest to czasopismo pomijane w publikacjach i cytowaniach polskich kulturoznawców, w odróżnieniu od na przykład intensywnie eksplorowanych „Urban Studies”. Zmianę w stosunku do badań miejskich w polskim kulturoznawstwie spowodowały bowiem, jak sądzę, dwa historycznie oddalone od siebie fakty: 1) w czasie szybko postępującego zwrotu kulturowego zajmowano się (z opóźnieniem) szkołą frankfurcką i to Walter Benjamin, Charles Baudelaire, Siegfried Kracauer okazali się inspiracją w obszarze „pisania

³⁷ D. Bachmann-Medick, *Cultural Turns. Nowe kierunki w naukach o kulturze*, przeł. K. Krzemieniowa, Oficyna Naukowa, Warszawa 2012, s. 344.

³⁸ Zob. np. T. Bennett, *Culture a Reformer's Science*, Sage, London 1998; A. Milner, J. Browitt, *Contemporary Cultural Theory: An Introduction*, Routledge, London–New York 1991; P. Smith, A. Niley, *Cultural Theory: An Introduction*, Blackwell, Malden–New York 2001; G. Turner, *British Cultural Studies: An Introduction*, Routledge, New York 1992.

³⁹ M. Ryan (ed.), *Cultural Studies: An Anthology*, Blackwell, Malden–New York 2008.

⁴⁰ Oczywiście z perspektywy kulturowych studiów miejskich mieściłyby się tu wszystkie prace poświęcone subkulturze, jak: D. Muggleton, *Wewnątrz subkultury. Ponowoczesne znaczenie stylu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.

⁴¹ G. Hall, C. Birchall, *New Cultural Studies: Adventures in Theory*, The University of Georgia Press, Athens 2006.

⁴² B. Fraser, *Henri Lefebvre and Spanish Urban Experience*, Plymbridge Distributors, Plymouth–Devon 2011; *idem*, *Toward an Urban Cultural Studies: Henri Lefebvre and the Humanities*, Springer, New York 2015.

miasta, czytania miasta⁴³; 2) w ostatnich latach natomiast powrócono do uważnej lektury prac Raymonda Williamsa i odnaleziono w nich dwie główne inspiracje: miasto w kulturze i jego związek z materializmem kulturowym⁴⁴.

5

Powracając do tytułu tej wypowiedzi, warto podkreślić, że równoległe ze zwrotem kulturowym nie tylko kontynuowano badania marginalizujące to, co kulturowe (słynne zakończenia wyliczanek: ekonomiczne, polityczne... i kulturowe, na rozwinięcie których najczęściej nie starczało już miejsca i ochoty), w studiach miejskich, oraz to, co miejskie, w studiach kulturowych (w pewnym momencie stały się nieodróżnialne od studiów nad mediami), lecz konstruowano również koncepcje pojedyncze. Patronem takich poszukiwań czyniono najczęściej Henriego Lefebvre'a, który dawał wsparcie jednocześnie poszukiwaniom innych niż kulturowe artykulacji idei miejskich. Nie będę zajmowała się w tym miejscu rekonstrukcją krytyki prowadzonej przez „stare dyscypliny” broniące się przed zwrotem kulturowym. Na szczególną uwagę zasługują bowiem w moim przekonaniu trzy kierunki krytyki przebiegające wzdłuż wszystkich wymienionych dyscyplin, które wskazują też na złudzenie, że zjawiska miejskie przebiegają poza kulturą: 1) filozofie materialistyczne, w tym przede wszystkim powrót do marksizmu kulturowego; 2) „ideologie” ekologiczne, w tym głównie eko-zofia oraz ekologia polityczna; 3) wyjście od „płaskich ontologii” w kierunku krytyki postaw antropocentrycznych w nauce.

W pierwszym wypadku chodziło w pierwszej kolejności o struktury władzy i podziału w kapitalizmie, które postrzega się jako niezależne od kultury danego społeczeństwa oraz przestrzeni występowania. Procesy miejskie zatem mogłyby przebiegać poza kulturą, powielając wzorce racjonalności obowiązujące w ekonomii i gospodarce przestrzennej. Materialiści odrzucają możliwość tego, że przekonania, wartości, wzory kulturowe wpisane są we wszystkie praktyki społeczne, a także w strukturę ekonomiczną⁴⁵. Stojące u podstaw obecnych kryzysów społecznych nierówności klasowe w miastach lokują się natomiast poza kulturą, sprawiając, że stają się oderwane od lokalnych przekonań, kodów symbolicznych i wartości niematerialnych. Odżywa w tym momencie stary spór o relacje między strukturą i superstrukturą, a raczej – powiedzielibyśmy dzisiaj – strukturami i superstrukturami. Z jednej strony odmawia się prymatu superstrukturom (rozumianym raz jako ideologie władzy, innym razem jako sfera wartości niematerialnych), z drugiej nie stara się dostatecznie określić strategii

⁴³ A. Zeidler-Janiszewska (red.), *Pisanie miasta – czytanie miasta*, Fundacja Humaniora, Poznań 1997.

⁴⁴ Zob.: A. Skórzyńska, *Praxis i miasto. Ćwiczenia z kulturowych badań angażujących*, IBL, Warszawa 2017; M. Kosińska, *Problemy analizy kulturowej*, Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych, Poznań 2017; M. Nowacki, *Przestrzenie urbanizacji miejskiej natury kultury*, niepublikowana praca doktorska.

⁴⁵ K. Kurnicki, *Ideologie w mieście*, Nomos, Kraków 2018.

przenikania występujących między nimi. Jedną z takich prób podjęli Scott Lash i Celia Lury w badaniach nad globalnymi przemysłami kulturowymi. Ich konkluzją było odejście od marksowskiego podziału na rzecz potraktowania kultury jako infrastruktury podtrzymującej funkcjonowanie struktur i zarazem wpływającej na zmiany w nich zachodzące⁴⁶. Tym samym, jak piszą, kultura przestaje działać wyłącznie jako hegemoniczna ideologia, jako symbole i reprezentacje. W tej kwestii jednak nie ma zgody między brytyjskimi socjologami i współczesnymi badaczami hegemonii nastawionymi wprawdzie krytycznie do marksizmu, lecz wyrastającymi z tej tradycji.

Głównym kierunkiem, w którym prowadzą zmiany wywołujące kryzysy miejskie, jest przemysłenie i wielopoziomowe wykorzystanie różnych stanowisk materialistycznych, w tym postmarksizmu, z którego zapożyczona została tytułowa „artykulacja”. To Ernesto Laclau i Chantal Mouffe wprowadzili w swojej teorii dyskursu wiele pojęć, takich jak artykulacja⁴⁷. Piszą oni, iż za artykulację możemy uznawać „(...) każdą praktykę ustanawiającą relację między elementami w taki sposób, że ich tożsamość zostaje przekształcona w wyniku praktyki wiązania”⁴⁸. W ich koncepcji ideologia została zastąpiona dyskursem, czego krytykę możemy znaleźć w pracach wielu autorów⁴⁹. Artykulacja, której sposobem działania jest wiązanie różnych elementów w celu ich przekształcenia, stanowi odpowiedniejszą niż interpretacja strategię badawczą przyjmowaną współcześnie w badaniach miejskich. Uważa się tak między innymi dlatego, że wiąże się z propagowanymi przez badaczy koncepcjami (ideologiami miejskimi), czego się od nich często oczekuje w związku z akceptacją performatywnej funkcji nauki. W konsekwencji celem praktyk artykulacyjnych podejmowanych w ramach dyskursu stają się odpowiadające im nowe projekty hegemoniczne⁵⁰. Każdy z takich projektów zmierza do wyeliminowania projektów konkurencyjnych, co znakomicie opisuje sytuację w badaniach miejskich. Zapowiadany zmierzch „wojen” między teoriami miejskimi (asamblaże, hybrydy, nomadologie, pływy) wcale nie następuje, choć słabość teorii kulturowych zaznacza się w debatach wyraźnie.

Kulturowe artykulacje nowych idei miejskich są zbyt słabym zapisem i „przepisem” konfliktów miejskich nasilających się w czasie kryzysów i pochodzą z różnych, nie tylko akademickich, dyskusji⁵¹. Z jednej strony formą artykulacji kryzysów przestają być wyłącznie teorie miejskie ujmowane jako powiązanie idei, języków

⁴⁶ S. Lash, C. Lury, *Globalny przemysł kulturowy. Medializacja rzeczy*, przeł. J. Majmurek, R. Mitoraj, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 4.

⁴⁷ E. Laclau, Ch. Mouffe, *Hegemonia i socjalistyczna strategia. Przyczynek do projektu radykalnej polityki demokratycznej*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu, Wrocław 2007.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 111.

⁴⁹ Zob. np. J. Torfing, *New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe and Žižek*, Blackwell Publishers, London 1999.

⁵⁰ A. Gramsci, *Pisma wybrane*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1961.

⁵¹ K. Shankar, K. Larson (eds.), *Participatory Urbanism: An Anthology*, University of California Press, Berkeley 2015.

i słowników służących do artykulacji życia miejskiego, w tym kryzysów miejskich. Osłabienie teorii sprawia, że punkt ciężkości przesuwają się na poziom metodologii. Animuje spory między ujęciami miejskości, które nie satysfakcjonują żadnej ze stron. Zmierzają w kierunku nietrwałych kompromisów, takich jak „zorientowany na miasto urbanizm”. Z drugiej strony natomiast osłabienie zastosowania teorii kulturowych w studiach miejskich osłabia zdolność do sprawdzania i testowania idei pojawiających się w bieżących miejskich politykach kulturowych. Poruszając się w gąszczu lokalnych teorii, zastanawiamy się, czy mamy do czynienia z ich słabością, czy z nadprodukcją. Obserwując wpływ kryzysów wywołanych przez industrializację powiązaną z urbanizacją na rozwój badań miejskich, pytamy również, jakie korzyści płyną z przejścia od studiów miejskich opartych na teoriach do badań miejskich opartych na problemach. Jakimi są efekty przymusu inkluzywności teoretycznej i dyscyplinarnej w obrębie uprawianych badań?

Na koniec trzeba podkreślić, że mówiąc o kulturowej artykulacji miejskich idei, mamy na myśli właśnie złożony i wewnętrznie skonfliktowany obszar praktyk naukowych, zrekonstruowany z konieczności w wielkim skrócie powyżej. Idee takie jak planetarny urbanizm, „zielone” i „błękitne” miasto potrzebują nadal swoich kulturowych artykulacji. Idee „odporności”, spójności, solidarności, komodyfikacji miasta, miejskiej wrażliwości, miejskich kompetencji dość dobrze są wypowiedziane w ramach ujęć relacyjnych, powinny jednak w większym stopniu uwzględniać czynniki kulturowe. Urbanizm porównawczy/globalne studia miejskie wraz z ideą zaawansowanej marginalności stanowią niewykorzystane dzisiaj pole poszukiwań studiów kulturowych, nie tylko etnograficznych i socjologicznych⁵². W sytuacji, w której formułowane idee wykraczają daleko poza problematykę miejską czy urbanistyczną, angażując pojęcia: demokracji, dystansu, nowych onto-epistemologii, cyrkulacji, mobilności, itd., pozostawienie ich poza studiami kulturowymi można uznać za wyraz niefrasobliwości.

Bibliografia

- Alexander J.C., Jacobs R.N., Smith P. (eds.), *The Oxford Handbook of Cultural Sociology*, Oxford University Press, Oxford–New York 2012.
- Althusser L., Balibar É., *Czytanie „Kapitału”*, przeł. W. Dłuski, PIW, Warszawa 1975.
- Bachmann-Medick D., *Cultural Turns. Nowe kierunki w naukach o kulturze*, przeł. K. Krzemieniowa, Oficyna Naukowa, Warszawa 2012.
- Barad K., *Meeting the Universe Half Way: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*, Duke University Press, Durham 2007.
- Bennett T., *Culture a Reformer's Science*, Sage, London 1998.
- Bonnell V.E., Hunt L., *New Directions in the Society and Culture*, University of California Press, Berkeley 1999.

⁵² L. Wacquant, *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*, Polity Press, Cambridge 2008.

- Brenner N. (red.), *Implosions/Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*, Jovis Verlag GmbH, Berlin 2014.
- Brenner N., Schmid C., *Towards a New Epistemology of Urban?*, „City” 2015, vol. 19 (2/3), s. 151–182.
- Desfor Edles L., *Cultural Sociology in Practice*, Blackwell, Malden–Oxford 2002.
- Easton S., Lees L., Hubbard Ph., Tate N., *Measuring and Mapping Displacement: The Problem of Quantification on the Battle against Gentrification*, „Urban Studies” 2020, vol. 57 (2).
- Fraser B., *Henri Lefebvre and Spanish Urban Experience*, Plymbridge Distributors, Plymouth–Devon 2011.
- Fraser B., *Toward an Urban Cultural Studies: Henri Lefebvre and the Humanities*, Springer, New York 2015.
- Gottdiener M., Lagopoulos A.Ph. (eds.), *The City and the Sign: An Introduction to Urban Semiotics*, Columbia University Press, New York 1986.
- Gramsci A., *Pisma wybrane*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1961.
- Hannerz U., *Odkrywanie miasta. Antropologia obszarów miejskich*, przeł. E. Klekot, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- Hall G., Birchall C., *New Cultural Studies: Adventures in Theory*, The University of Georgia Press, Athens 2006.
- Haraway D., *The Companion Species Manifesto*, Prickly Paradigm Press, Chicago 2003.
- Hardt M., Negri A., *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, Penguin Books, New York 2004.
- Hardt M., Negri A., *Odpowiedź Davidowi Harveyowi*, przeł. K. Szadkowski, „Praktyka Teoretyczna” 2011, nr 4.
- Hardt M., Negri A., *Rzecz-pospolita. Poza własność prywatną i dobro publiczne*, przeł. Zespół Praktyki Teoretycznej, Korporacja Ha!art, Kraków 2012.
- Harris K., *Making Room for the Extraeconomic: Ontology for Contemporary Urban Inquiry*, „City” 2020, vol. 24 (3), s. 1–23.
- Hayden D., *The Power of Place: Urban Landscapes as Public History*, The MIT Press, Cambridge–London 1997.
- Heidegger M., *Budować, mieszkać, myśleć*, przeł. K. Michalski, „Teksty” 1974, nr 6 (18), s. 137–152.
- Inglehart R., *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton University Press, Princeton, NJ 1990.
- Jałowiecki B., Szczepański M., *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.
- King R., *Emancipating Space: Geography, Architecture, and Urban Design*, The Guilford Press, New York–London 1996.
- Kosińska M., *Problemy analizy kulturowej*, Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych, Poznań 2017.
- Kurnicki K., *Ideologie w mieście*, Nomos, Kraków 2018.
- Laclau E., Mouffe Ch., *Hegemonia i socjalistyczna strategia. Przyczynek do projektu radykalnej polityki demokratycznej*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu, Wrocław 2007.
- Lash S., Urry J., *Economies of Signs & Space*, Sage, London 1994.

- Lash S., Lury C., *Globalny przemysł kulturowy. Medializacja rzeczy*, przeł. J. Majmurek, R. Mitoraj, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
- Low S.M., *Spatialities: The Rebirth of Urban Anthropology through Studies of Urban Space*, w: D.M. Nonini (ed.), *A Companion to Urban Anthropology*, Wiley-Blackwell, Chichester 2014.
- Massey D., *Space, Place and Gender*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1994.
- Massey D., Allen J., Sarre Ph., *Human Geography Today*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- McFarlane C., *Assemblage and Critical Urbanism*, „City” 2011, vol. 15 (2), s. 204–224.
- Merrifield A., *The Politics of the Encounter: Urban Theory and Protest under Planetary Urbanization*, The University of Georgia Press, Athens–London 2013.
- Merrifield A., *Nowa kwestia miejska*, przeł. P. Juskowiak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.
- Milner A., Browitt J., *Contemporary Cultural Theory: An Introduction*, Routledge, London–New York 1991.
- Muggleton D., *Wewnątrz subkultury. Ponowoczesne znaczenie stylu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- Murdoch J., *Post-structuralist Geography*, Sage, London 2006.
- Norberg-Schulz Ch., *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, Rizzoli, New York 1979.
- Norberg-Schulz Ch., *Meaning in Western Architecture*, Rizzoli, New York 1980.
- Nowacki M., *Przestrzenie urbanizacji miejskiej naturokultury*, niepublikowana praca doktorska.
- Rewers E., *Post-polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*, Universitas, Kraków 2005.
- Rigolon A., Németh J., *Green Gentrification or ‘Just Green Enough’: Do Park Location, Size and Function Affect Whether a Place Gentrifies or Not?*, „Urban Studies” 2020, vol. 57 (2), s. 402–420.
- Roy A., *Urban Informality: Toward Epistemology of Planning*, „Journal of the American Planning Association” 2005, vol. 71 (2), s. 147–158.
- Ryan M. (ed.), *Cultural Studies: An Anthology*, Blackwell, Malden–New York 2008.
- Sauer C., *The Morphology of Landscape*, w: J. Leighly (ed.), *Land and Life: A Selection from the Writings of Carl Ortwin Sauer*, University of California Press, Berkeley 1965 (1925).
- Sewell W., *The Logics of History*, University of Chicago Press, Chicago 2000.
- Shankar K., Larson K. (eds.), *Participatory Urbanism: An Anthology*, University of California Press, Berkeley 2015.
- Skórzyńska A., *Praxis i miasto. Ćwiczenia z kulturowych badań angażujących*, IBL, Warszawa 2017.
- Smith P., Niley A., *Cultural Theory: An Introduction*, Blackwell, Malden–New York 2001.
- Soja E., *Third Space: Journeys to Los Angeles and Other Real-an-Imagined Places*, Blackwell, Malden–New York 1996.
- Soja E., *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions*, Blackwell, Malden–New York 2000.
- Soja E., *Seeking Spatial Justice*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2010.
- Spillman L. (ed.), *Cultural Sociology*, Blackwell, Malden–Oxford 2002.
- Sterper M., Scott A.J., *Current Debates in Urban Theory: A Critical Assessment*, „Urban Studies” 2016, vol. 53 (6), s. 1–23.

- Streule M., *Doing Mobile Ethnography: Grounded, Situated and Comparative*, „Urban Studies” 2010, vol. 57 (2), s. 421–438.
- Thrift N., *The Future Geography*, „Geoforum” 1975, vol. 33 (3), s. 291–198.
- Torring J., *New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe and Žižek*, Blackwell Publishers, London 1999.
- Turner G., *British Cultural Studies: An Introduction*, Routledge, New York 1992.
- Wacquant L., *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*, Polity Press, Cambridge 2008.
- Wachsmuth D., *City as Ideology: Reconciling the Explosion of the City Form with Tenacity of the City Concept*, „Environment and Planning D: Society and Space” 2014, vol. 32 (1), s. 75–90.
- Wigley M., *The Architecture of Deconstruction: Derrida’s Haunt*, The MIT Press, Cambridge–London 1993.
- Yi-Fu Tuan, *Geography, Phenomenology and the Study of Human Nature*, „The Canadian Geographer” 1971, 15 (3), s. 181–192.
- Zeidler-Janiszewska A. (red.), *Pisanie miasta – czytanie miasta*, Fundacja Humaniora, Poznań 1997.
- Zukin S., *Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core*, „Annual Review of Sociology” 1987, vol. 13, s. 129–147.
- Zukin S., *Loft Living: Culture and Capital in Urban Change*, Rutgers University Press, New Brunswick, NJ 1989.
- Zukin S., *The Culture of Cities*, Blackwell, Malden–Oxford 1995.